

УДК 316.653:324]+303.6

Хмелько В. Є.

СОЦІАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОТИЛЕЖНОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ ДВОХ ЧАСТИН УКРАЇНИ

Висвітлюються результати аналізу зв'язків між регіональними результатами голосування на президентських виборах 1994 та 2004 рр., парламентських виборах 2006 і 2007 рр. та даними 98 загальноукраїнських соціологічних опитувань (близько 180 тисяч інтерв'ю), проведених Київським міжнародним інститутом соціології у 1994 і 2004–2007 рр. стосовно соціально-економічних, політико-правових і національно-політичних орієнтацій виборців та їхньої етнічної самоідентифікації. Виявлено тісні статистичні зв'язки відмінностей в електоральних схильностях виборців різних регіонів із регіональними параметрами їхніх національно-політичних орієнтацій та особливо їхньої двовимірної етнічної самоідентифікації, що відбиває не лише моноетнічну, а й біетнічну ідентичність.

На президентських виборах 2004 року і парламентських виборах 2006 та 2007 рр. україні різною була територіальна розбіжність результатів голосування: електоральні преференції мешканців двох майже рівних частин нашої країни тричі виявилися протилежними. У грудні 2004 р. в північно-західній частині України (див. карту на рис. 1) Віктор Ющенко отримав 81 % голосів, а Віктор Янукович – у 5 разів менше (близько 16 %). А в південно-східній частині країни співвідношення голосів було зворотним: Янукович одержав у 4 рази більше голосів, ніж Ющенко (76 % проти 19).

У березні 2006 р. на виборах до Верховної Ради в кожній із областей північно-західної час-

тини більшість знову проголосувала за «помаранчевих» (партії та блоки, що підтримували В. Ющенко у 2004р.), а в південно-східній частині – за «біло-синіх» (партії та блоки, що у 2004 р. підтримували В. Януковича). У північно-західній частині «помаранчеві» в цілому отримали у 5,4 рази більше голосів, ніж «біло-сині» (65 % проти 12), а в південно-східній частині навпаки: «біло-сині» – у 4,2 рази більше голосів, ніж «помаранчеві» (близько 60 % проти 14).

Нарешті 30 вересня цього року на дострокових виборах до Верховної Ради в кожній із областей північно-західної частини України більшість знову проголосувала за «помаранчевих» (БЮТ

та НУ-НС), а у південно-східній частині – за Партію регіонів. І в північно-західній частині «помаранчеві» набрали в 5,1 раза більше голосів, ніж «біло-сині» (69 % проти 13), а в південно-східній частині, навпаки, «біло-сині» – у 3,5 раза більше, ніж «помаранчеві» (59 % проти 17).

І це проблема не лише останніх трьох років. Уперше подібна поляризація України проявилася під час другого туру президентських виборів 1994 р. Тоді наша країна теж поділилася на дві частини – переважно західну, де в кожній із дванадцяти суміжних областей, включно з Києвом, більшість голосів у другому турі виборів одержав Леонід Кравчук, та східну, де в кожній із інших дванадцяти суміжних областей і в Криму більшість голосів набрав Леонід Кучма. На карті (рис.1) видно, що на відміну від 2004 р. в 1994 р. Чернігівська, Сумська, Полтавська та Кіровоградська області за електоральними уподобаннями своїх мешканців приєдналися до східних областей, а не до західних. Тому якщо у 2004 р., маючи 52 % всіх виборців, більшою була західна частина країни, то в 1994 р., охоплюючи лише 43 % усіх виборців, вона була помітно меншою, ніж східна. І саме східна частина в 1994 р. принесла перемогу Л. Кучмі, який отримав там у 2,8 раза більше голосів, ніж Кравчук (73 % проти 26), тоді як у західній частині, навпаки,

Кравчук одержав у 2,9 раза більше голосів, ніж Кучма (майже 71 % проти 24).

І хоча на виборах 1994 р. розбіжності електоральних преференцій виборців двох частин України не були такими великими, як в останні роки, але вже тоді вони викликали запитання: **чим же так відрізняється склад мешканців двох частин України, що їхні електоральні преференції набувають протилежних співвідношень?** Щоб відповісти на це питання, необхідно було з'ясувати, з відмінностями яких саме характеристик виборців найтісніше пов'язані відмінності у відсотках голосів, що їх одержали в різних регіонах різні кандидати. При цьому важливо було з'ясувати залежність розподілу голосів не лише від певних суспільних орієнтацій виборців, а й виявити, з якими соціально-структурними характеристиками регіонів найтісніше пов'язані відмінності в цих суспільних орієнтаціях та електоральних схильностях виборців.

Аналіз даних опитувань, які КМІС провів у 1994 р., показав, що в обох частинах України ставлення до політичних свобод і до правової рівності членів суспільства були фактично однаковими, а до особливостей ринкової економіки, до приватної власності та розвитку приватного підприємництва були або дуже подібними, або

Рис. 1. Розподіл регіонів за більшістю голосів за Л. Кравчука і за Л. Кучму в 1994 р. і за В. Ющенка та за В. Януковича у 2004 р.

відрізнялися значно менше, ніж розподіли голосів за різних кандидатів. Значно різнилися лише національно-політичні орієнтації: ставлення до членства України у СНД, до відносин між Україною й Росією та до статусу в Україні російської мови.

Так, у західній частині України було більше охочих виключити російську мову з офіційного спілкування, ніж зробити її другою державною (29 % проти 26), а у східній частині це співвідношення було абсолютно іншим (3 % проти 61). Протилежними на заході та сході були і співвідношення охочих мати з Росією закриті кордони (з візами й митницями) та тих, які прагли об'єднання України з Росією в одну державу (29 % проти 15 на заході та 3 % проти 47 на сході). А особливо вражаючими були надзвичайно однозначні показники зв'язку між відсотком голосів, поданих у кожному з 26 регіонів (у всіх областях, Криму та Києві) за певного кандидата, і процентом виборців, які висловлювались за об'єднання України й Росії та за надання російській мові статусу державної або місцевої офіційної. Чим більше в регіоні було прихильників об'єднання з Росією та надання російській мові певного офіційного статусу, тим більше тут було голосів за Кучму й відповідно менше — за Кравчука. Математико-статистичні розрахунки показали, що особливо вражаючими були надзвичайно високі показники зв'язку між відсотком голосів, які Кучма і Кравчук одержали в різних областях, і відсотком прихильників — у тих же областях — об'єднання України й Росії в одну державу: коефіцієнти кореляції між цими показниками дорівнювали відповідно +0,93 для Кучми та -0,93 для Кравчука.

Отже, у 1994 р. розподіл у регіонах голосів між двома кандидатами на пост Президента виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на прихильників і неприхильників тісних відносин із Росією. Виникло питання: а з чим же пов'язана різна поширеність бажання таких відносин із Росією в різних регіонах? Природно було припустити, що причина цьому — відмінності національного (в етнічному сенсі) складу різних регіонів. З іншого боку, певний зв'язок розподілу голосів зі ставленням до російської мови давав підстави також припускати, що поширеність бажання близьких відносин із Росією якоюсь мірою пов'язана й із відмінностями в мовному складі регіонів. Розрахунки показали, що поширеність у регіонах прагнення тісних

відносин із Росією більше пов'язана якраз не з їхнім етнічним, а з мовним складом: чим більшою була в регіоні частка виборців, яким зручніше було спілкуватися російською мовою, тим більшою там була й частка прихильників об'єднання України з Росією в одну державу. У результаті з'ясувалося, що розподіл голосів між Кравчуком і Кучмою в регіонах найбільше залежав від частки в них, відповідно, україномовних і російськомовних виборців.

Оскільки при цьому регіони значно менше відрізнялися за своїм етнічним складом, аніж за мовним, стало очевидним політичне значення лінгво-етнічної гетерогенності значної частини наших громадян, а саме — розбіжності їхньої етнічної самоідентифікації (що виявляється у відповідях на запитання про національну належність) і тієї мови, якою вони в основному спілкуються. В Україні ця гетерогенність найчастіше виявляється у вживанні російської мови тими людьми, які за національністю називають себе українцями. Частка таких російськомовних українців, за даними досліджень КМІС із 1991 по 2007 р. (опитано понад 400 тисяч респондентів), поки що мало змінюється, коливаючись на декілька відсотків¹. У 1994 р. російськомовні українці становили близько 33 % виборців і за своєю чисельністю поступалися лише україномовним українцям, яких — приблизно 41 % виборців.

Історичні чинники лінгво-етнічної гетерогенності в Україні в цілому відомі. Це понад два століття русифікаторської державної політики царської Росії та, після короткої перерви у 1920-х рр., більше ніж 60 років не такої відвертої, але, мабуть, ще ефективнішої (через інтернаціоналістське ідеологічне прикриття) русифікаторської політики керівництва колишнього СРСР. Але для з'ясування чинників відмінностей в електоральних перевагах важливо було визначити, на чому базується ця гетерогенність зараз: чи лише на соціокультурних навичках, що формуються переважно через корисність їхнього вживання; чи це явище психологічно більш глибокого рівня мотивації, яка базується на відповідних почуттях. Адже не виключено, що лінгво-етнічна гетерогенність формувалася не лише під тиском політичних чинників, а й через особисті міжетнічні контакти: кохання, шлюби, народження дітей біетнорів, національність яких офіційно визначалася й визначається лише однимимірно, переважно за національністю батька, а первинна, базова мова, як правило, є материнською.

¹ Детальніше див. Хмелько В. Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності // Наукові записки НаУКМА. Серія «Соціологічні науки». — 2004. — Т. 32. — С. 3–12.

Дослідження, проведені КМІС ще в 1995 р., показали, що в Україні етнічними українцями з українських родин, моноетнічних щонайменше у двох колінах, є лише близько 58 % дорослого населення і лише приблизно 10 % – руськими (етнічними росіянами) з моноетнічних принаймні у двох колінах руських родин.² Водночас близько 28 % дорослого населення виявилися з етнічно гетерогенних родин, у тому числі приблизно 19 % із русько-українських родин.

Щоб з'ясувати, якою мірою русифікаторська політика та шлюбна міжетнічна міксація вплинули на етнічну структуру населення України на рівні етнічної самоідентифікації її громадян, після виборів 1994 р. КМІС став включати в опитувальники зондує запитання, завдяки якому респондент, на відміну від опитувань під час переписів населення, має можливість вказати свою належність не лише до одного етносу і таким чином виявити не лише моноетнічну, а й біетнічну самоідентифікацію. Такі дані, накопичені КМІС в опитуваннях із 1994 по 2004 рр., дозволили з'ясувати, що через поширеність русько-української етнічної гетерогенності етнічна структура нашого суспільства суттєво відрізняється від її зображень за даними офіційної статистики.

Так, у 2001 р., коли проходив перепис, опитування КМІС виявили, що серед тих дорослих, які за національністю офіційно зараховуються до українців, кожен п'ятий вважає себе лише українцем, але й тією чи іншою мірою ще й руським, а серед тих, які офіційно зараховуються до руських, кожен двоє з п'яти вважають себе тією чи іншою мірою також і українцями. І тому той розподіл населення України за *національністю*, що фіксується в переписі, фактично не відображає розподіл нашого населення за етнічною належністю. Власне етнічний склад – той, що має фіксуватися за вільною самоідентифікацією людини, – записується в переписі лише в першому наближенні, оскільки від кожної людини вимагається одновимірною самоідентифікацією. Ураховання ж русько-української біетнічної самоідентифікації дало можливість з'ясувати, що в неодновимірному відображенні етнічну структуру України під час перепису становили приблизно 60–62 % моноетнічних українців, 23–25 % біетнічних русько-українців, 9–10 % моноетнічних руських і близько 5 відсотків людей із інших етнічних груп.³

Моноетнори (ті, хто ідентифікує себе лише з однією етнічною групою й не ідентифікує з іншими) – це не завжди особи, у яких батько й мати однієї національності. У таких випадках є підстави припускати, що це люди, для яких особливо цінною є належність саме до *певної* етнічної групи. На відміну від цього біетнори (ті, хто ідентифікує себе тією чи іншою мірою з двома етнічними групами) – це особи, які або не надають однозначній етнічній належності суттєвого значення, або для яких суттєве значення мають обидві етнічні належності (останні ідентифікують себе біетнічно за власною ініціативою, а перші – лише коли ставиться зондує запитання). Подальше накопичення відповідних емпіричних даних дозволило у 2004 р. провести аналіз статистичних зв'язків між параметрами етнічних і лінгвістичних структур регіонів України. З'ясувалося, що чим більша в регіоні частка біетнорів, тим більша в ньому й частка російськомовних українців; і що поширеність у регіонах русько-української лінгво-етнічної гетерогенності з усіх складових етнічного складу статистично значуще пов'язана лише з часткою русько-українців. Причому кореляція між відсотком російськомовних українців у регіонах і процентом у них русько-українців виявилася дуже високою: $r = 0,92$ ($p < 0,001$).

Це спонукало при аналізі результатів президентських виборів 2004 р. та парламентських виборів 2006 і 2007 рр. шукати зв'язок відсотка голосів, поданих за певного учасника виборних змагань (кандидата, партію чи блок), із параметрами не лише мовного складу регіонів (який був виявлений для виборів 1994 р.), а й із тими параметрами двовимірних етнічних структур регіонів, у яких відображається питома вага української й руської моноетнічності та русько-української біетнічності. Перш за все логічно було перевірити, чи не відрізняються за двовимірним етнічним складом ті дві частини України, що на виборах 2004, 2006 і 2007 рр. віддали перевагу різним політикам?

Розрахунки питомих ваг трьох зазначених етнічних груп у кожній із двох частин країни підтвердили це припущення. Так, у північно-західній частині країни, де Ющенко одержав значно більше голосів, ніж Янукович, а «помаранчеві» – ніж «біло-сині», моноетнічних українців також значно більше, ніж біетнічних

² Термін «руський» тут і далі вживається в першому значенні, яке дає 11-томний словник української мови: «людина російської національності» (Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 8. – С. 913). Іншого варіанта для відтворення українською мовою відмінності між словами *руський* в етнічному сенсі та *російський* у правничо-громадянському знайти не вдалося.

³ Детальніше див. Хмелько В. Є. Там само. – С. 12–15.

русько-українців та моноетнічних руських разом узятих (83 % проти 14, із яких 11 % – русько-українці). А в південно-східній частині, де Ющенко набрав значно менше голосів, ніж Янукович, а «помаранчеві» – ніж «біло-сині», моноетнічних українців серед виборців також значно менше, ніж русько-українців і моноетнічних руських разом (34 % проти 60, із яких 41 % – це русько-українці (детальніше – у таблиці 1).

Протилежність пропорцій двовимірного етнічного складу двох частин України фактично пояснює, чому при подібності розподілів соціально-економічних і більшості політичних орієнтацій мешканців обох частин країни розподіли тих їхніх національно-політичних орієнтацій, що базуються на національних почуттях, фактично є протилежними. Аналіз зібраних даних показав, що саме з русько-українським двовимірним етнічним складом регіонів тісно пов'язані розподіли таких національно-політичних орієнтацій, як ставлення до статусу російської мови в Україні та до відносин із Росією. З іншого боку, від поширеності в регіонах саме цих національно-політичних орієнтацій найбільше залежало те, як поділялися голоси виборців: на президентських виборах – між В. Ющенком і В. Януковичем, а на парламентських – між «помаранчевими» та «біло-синіми».

Так, чим більше в регіоні було прихильників

російській мові статусу другої державної. Чим більшою в регіоні була частка таких виборців, тим більшу частку голосів у 2004 р. там одержав Янукович, а у 2006 та 2007 рр. – «помаранчеві» (коефіцієнти кореляції дорівнюють, відповідно, 0,81 та 0,79). А чим більше в регіоні було прихильників більш близьких відносин не з Росією, а із Заходом, тим більше голосів у 2004 р. там одержав Ющенко, а у 2006 та 2007 рр. – «помаранчеві» (коефіцієнти кореляції дорівнюють, відповідно, 0,65 та 0,77). Подібними і навіть дещо сильнішими виявилися зв'язки результатів голосування з відносною чисельністю в регіоні прихильників надання російській мові статусу другої державної. Чим більшою в регіоні була частка таких виборців, тим більшу частку голосів у 2004 р. там одержав Янукович, а у 2006 та 2007 рр. – Партія регіонів (коефіцієнти кореляції дорівнюють, відповідно, 0,87 та 0,86), і тим меншу частку голосів у 2004 р. там набрав Ющенко, а у 2006 та 2007 рр. – «помаранчеві» (коефіцієнти кореляції дорівнюють, відповідно, –0,87 та –0,88).⁴

Однак найтісніші зв'язки розподілів голосів у регіонах виявилися з параметрами етнічного складу виборців, обчисленими з урахуванням частки русько-української біетнічності. Так, *відсотки голосів, отримані Ющенком і Януковичем у «третьому» турі виборів 2004 р. в областях країни й у Криму, найбільше були пов'язані з часткою моноетнічних українців та із сумарною часткою біетнічних русько-українців і моноетнічних руських у складі виборців регіону.* Зокрема, коефіцієнт кореляції

Таблиця 1. Етнічний склад північно-західної та південно-східної частин України в одновимірному та двовимірному відображеннях (%)

	Північно-західна Україна	Південно-східна Україна
<i>Етнічний склад в одновимірному відображенні^а</i>		
українці	91,2	63,2
руські («росіяни»)	6,1	30,3
інші етнічні категорії	2,7	6,5
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0
<i>Етнічний склад у двовимірному відображенні^б</i>		
моноетнічні українці	82,9	36,2
біетнічні русько-українці	11,0	43,0
моноетнічні руські	1,9	15,4
інші етнічні категорії	4,2	5,4
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0

^а Розраховано за даними перепису 2001 р., вміщеними на веб-сайті Держкомстату України: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

^б Зведені дані 15 опитувань, проведених КМІС методом безпосереднього інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України (від 18 років) із грудня 2004 по березень 2006р., у яких загалом опитано 20 783 респонденти.

⁴ Для всіх коефіцієнтів кореляції, наведених у цьому та наступному абзацах, рівень значущості $p < 0,001$.

між процентом голосів, одержаних кожним кандидатом у кожному з 26 регіонів, і часткою моноетнічних українців у відповідному регіоні дорівнює +0,948 для Ющенка та -0,950 для Януковича, а коефіцієнт кореляції між тими ж відсотками голосів та сумарною часткою біетнічних русько-українців та моноетнічних руських серед виборців регіону — -0,951 для Ющенка та +0,955 для Януковича. При цьому частка голосів, отриманих у регіонах і Ющенком, і Януковичем, дещо тісніше була пов'язана з відносною чисельністю в регіоні русько-українців, ніж моноетнічних руських — відповідні коефіцієнти кореляції: -0,891 і -0,738 — для Ющенка та 0,889 і 0,749 — для Януковича.

На парламентських виборах 2006 та 2007 рр. залежності відсотків голосів, отриманих у регіонах «помаранчевими» та «біло-синіми» партіями та блоками, від параметрів регіональних етнічних структур виявилися практично такими самими, як у Ющенка і Януковича у 2004 р. **Відсотки голосів, одержані «помаранчевими» й «біло-синіми» в регіонах на виборах 2006 та 2007 рр., також найбільше були пов'язані з часткою моноетнічних українців та зі сумарною часткою біетнічних русько-українців і моноетнічних руських у складі виборців регіонів.** Зокрема, коефіцієнт кореляції між відсотком голосів, отриманих у 2006 р. в регіонах «помаранчевими» і «біло-синіми», та часткою моноетнічних українців у відповідному регіоні дорівнює +0,905 для «помаранчевих» і -0,950 для «біло-синіх», а коефіцієнт кореляції між тими ж відсотками голосів та сумарною часткою біетнічних русько-українців і моноетнічних руських серед виборців регіону — -0,909 для «помаранчевих» і +0,957 для «біло-синіх». При цьому частка голосів, одержаних у регіонах і «помаранчевими», і «біло-синіми», дещо тісніше пов'язана з відносною чисельністю в регіоні русько-українців, ніж моноетнічних руських: відповідні коефіцієнти кореляції дорівнюють -0,871 і -0,675 для «помаранчевих» та 0,899 і 0,739 для «біло-синіх».⁵

Звичайно, наведені результати не означають, що розподіл голосів у регіонах залежав безпосередньо й лише від параметрів моноетнічного та біетнічного складу виборців. Але проведений аналіз переконливо свідчить про те, що під час і президентських виборів 2004 р., і парламентських виборів 2006 р. розподіл голосів у регіонах між «помаранчевими» і «біло-синіми» від інших

чинників залежав набагато менше. Про це наочно свідчать розподіли розглянутих параметрів у регіонах, представлені в таблиці 1.

Таким чином, проведений аналіз підводить до висновку: **коли на виборах конкурують політичні сили із протилежними національно-політичними орієнтаціями, електоральні пререференції двох частин України набувають протилежних співвідношень через те, що ці частини мають протилежне співвідношення чисельності моноетнічних українців з одного боку та біетнічних русько-українців і моноетнічних руських — з іншого.** Через відмінності в національних почуттях більшості представників цих етнічних груп і протилежності їхнього ставлення до російської мови й до Росії політики, які обіцяють забезпечити право користуватися російською мовою у відносинах із владою та дружні відносини із Росією, здобувають більшу підтримку в південно-східній частині країни, особливо на її сході. Але такі політики мають дуже незначну підтримку в північно-західній частині, особливо на її заході. Тут навпаки — найбільше підтримують тих політиків, які виступають за більш тісні зв'язки з Європейським Союзом і за збереження статусу української мови як єдиної державної мови України.

Правда, це не означає, що саме ставлення до Росії та російської мови є основною причиною того, чому виборці голосували за Ющенка чи Януковича, за «помаранчевих» або «біло-синіх». Опитування свідчать, що в усіх регіонах України людей найбільше турбують соціально-економічні, а не національно-політичні проблеми. Але розподіл голосів на виборах показав, що те, кому саме люди довіряють вирішення соціальних і економічних проблем, залежить не від відмінностей у тонкошах соціальних і економічних програм різних нелівих політичних сил. Довіра виборців до політиків, як свідчать дані опитувань, значною мірою пов'язана з тими національними почуттями, які політики демонструють перед виборцями. Тому є підстави припускати, що саме національні почуття моноетнічних українців схиляють їх до довіри більше тим політикам, які українською мовою переконують, що життя покращиться через вступ України до Євросоюзу та захист української мови й культури; а національні почуття русько-українців і моноетнічних руських спонукають їх більше довіряти тим політикам, які російською мовою переконують, що життя поліпшиться, якщо Україна не

⁵ Для всіх коефіцієнтів кореляції, наведених у цьому абзаці, рівень значущості $p < 0,001$.

приєднуватиметься до НАТО, а матиме тісніші зв'язки з Росією та надасть російській мові статус державної, щоб усі російськомовні громадяни могли відчувати себе рівноправними зі своїми україномовними співгромадянами.

V. Khmelko

SOCIAL BASIS OF CONTRAST ELECTORAL PREFERENCES IN TWO PARTS OF UKRAINE

Results of the analysis of relationships between regional returns on presidential elections (1994, 2004), parliamentary elections (2006, 2007) and data of 98 All-Ukrainian sociological surveys (about 180 thousands interview), carried out by the Kiev international institute of sociology in 1994 and 2004–2007 concerning social-economic, rightful-political and national-political orientations of voters and their ethnic self-identification, are covered. Close statistical relationships of differences in electoral preferences of different regions' voters with regional parameters of their national-political orientations and, especially, their bidimensional ethnic self-identification which reflects not only mono-ethnic, but also bi-ethnic identity are revealed.